

Проблеми правового статусу комбатантів в Україні та шляхи їх вирішення

*Савченко Світлана Миколаївна,
студентка 4 курсу спеціальності 081 «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

У світлі зростаючого числа збройних конфліктів та глобальних воєнних сценаріїв, розгляд питань, пов'язаних із правовим статусом комбатантів, стає надзвичайно актуальним у міжнародному праві. Комбатанти – це особи, що беруть участь у бойових діях, і їхні права та обов'язки регулюються міжнародними конвенціями та правилами ведення війни.

Ключовою ознакою комбатанта є його призначення або самовільне приєднання до військових сил чи групи, яка бере участь у збройних діях. Це може включати військовослужбовців різних родів військ, таких як армія, флот, чи авіація, а також групи громадян, які взяли участь у збройних конфліктах як повстанці, партизани чи інші формування [1, с. 26-30].

Забезпечення належного правового статусу комбатантів має суттєве значення для забезпечення дотримання гуманітарних норм у воєнний період. Визначення комбатантів та надання їм певних прав і обов'язків регламентується перш за все Женевськими конвенціями та іншими міжнародними документами. Важливим є врегулювання питань, пов'язаних із захистом поранених, військовополонених, цивільних осіб та майна від неправомірних атак.

Правовий статус комбатантів є суттєвим аспектом міжнародного гуманітарного права, яке регулює поведінку воєнних конфліктів та захищає права осіб, задіяних у військових діях. Джерела цього правового статусу включають Женевські та Гаазькі конвенції, протоколи до них, міжнародні кримінальні трибунали та інші нормативні акти. Визнання комбатантів дозволяє застосовувати специфічні норми, наприклад, у звільненні військовополонених та забезпеченні їхньої безпеки.

Після жахів Другої Світової війни, у 1949 році, з ініціативи Швейцарії, спільно з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста були прийняті оновлені Женевські Конвенції – міжнародно-правові угоди про захист жертв війни (1864 року 12 держав ратифікували Першу Женевську Конвенцію).

Міжнародне гуманітарне право покликане не допустити найстрашніших проявів збройних конфліктів. Воно регулюється чотирма міжнародними договорами та трьома протоколами, які і являють собою Женевські Конвенції.

Так з'явилося 4 документи: Перша Женевська Конвенція – «Про поліпшення долі поранених і хворих воюючих армій на полі бою». Друга Женевська Конвенція – «Про поліпшення долі поранених, хворих і армій, що зазнали краху на морі». Третя Женевська Конвенція – «Про поводження з військовополоненими». Четверта Женевська конвенція – «Про захист цивільного населення під час війни».

Конвенції затвердили такі найважливіші принципи, як розмежування комбатантів та некомбатантів, зафіксоване право населення на збройний опір (партизанську війну), регламентовані права військовополонених. У Конвенціях була зазначена заборона на використання зброї та речовин, що завдають зайвих страждань, на вбивство військовополонених.

Додаткові Протоколи до Женевських конвенцій є важливими додатками до основних конвенцій, розробленими для вдосконалення та розширення правового захисту осіб, які перебувають у зоні воєнного конфлікту. Протокол I (1977 р.) стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, включаючи цивільне населення, а Протокол II (2005 р.) охоплює захист жертв не міжнародних, але неінтернаціональних збройних конфліктів. Вони надають додаткові гарантії для осіб, які не беруть участі безпосередньо в бойових діях, зокрема для журналістів, медичного персоналу та цивільних осіб. Також були введені захисні емблеми медичних служб, Червоного Кристалу, як альтернативи Червоному Хресту та Червоному Півмісяцю.

Пункт 2 ст. 43 Протоколу I визначає, що збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, невизнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів [2].

Також міжнародне гуманітарне право визнає комбатантами:

1) жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони мають зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни, однак лише на період, необхідний для того, щоб відбити напад (п. 6 ст. 4а III Женевської конвенції) [6; 7, с. 35];

2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; с) вони носять зброю відкрито; д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни (п. 2 ст. 4а III Женевської конвенції) [6].

Комбатанти є законними учасниками війни, мають право брати безпосередню участь у військових діях і відповідно є правомірним об'єктом нападу [8, с. 243].

Гаазькі конвенції та декларації 1899 та 1907 рр. – включені до загального комплексу правових норм міжнародного гуманітарного права міжнародні угоди про закони та звичаї війни.

Конвенціями вперше було закріплено нормативно про оголошення війни, за якої воєнні дії між воюючими сторонами не можуть розпочинатися без

попередження. Також важливими нормами стали: заборона використання під час війни отрути чи зброї, яка отруєна; вбивство чи поранення людини, із супротивної країни, яка здалася; захоплення і знищення ворожої чужої власності; незаконне використання військових знаків чи форми, що належить ворогу.

Питання правового статусу комбатантів є однією з актуальних сфер також і українського законодавства. У контексті ведення збройного конфлікту на території України, проблеми, пов'язані з правовим захистом та соціальним забезпеченням бійців набувають особливого значення. Недоліки та прогалини в законодавстві можуть ставити під загрозу не лише права та інтереси самих комбатантів, але й ефективність їхнього подальшого впливу на суспільство.

Національними законодавчими актами, що регулюють правовий статус комбатантів є зокрема такі: Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р., № 2011-ХІІ та Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 р., № 3551-ХІІ.

Також норми міжнародного гуманітарного права були імплементовані у кримінальне законодавство України. Зокрема, кримінальна відповідальність за протиправні дії стосовно військовополонених передбачена у двох розділах Особливої частини Кримінального кодексу України (КК України) – у розділі ХІХ «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» та у розділі ХХ «Злочини проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку».

Відповідно до ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», – Військовослужбовці – громадяни України, які проходять службу на території України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України. На них поширюються положення Закону України "Про вибори Президента Української РСР" [9].

У статті 9 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» наведений перелік осіб, які належать до учасників війни:

1) військовослужбовці, які проходили військову службу у Збройних Силах, військах і органах Міністерства внутрішніх справ, Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР чи в арміях його союзників у період Другої світової війни або навчались у цей період у військових училищах, школах і на курсах;

2) особи, які в період Другої світової війни працювали в тилу на підприємствах, в установах, організаціях, колгоспах, радгоспах, індивідуальних сільських господарствах, на спорудженні оборонних рубежів, заготівлі палива, продуктів, переганяли худобу, навчались у цей період у ремісничих, залізничних училищах, школах і училищах фабрично-заводського навчання та інших закладах професійно-технічної освіти, на курсах професійної підготовки або під час навчання в школах, вищих і середніх спеціальних навчальних закладах працювали в народному господарстві та на відбудові об'єктів господарського і культурного призначення.

3) члени груп самозахисту об'єктових і аварійних команд місцевої протиповітряної оборони, народного ополчення, що діяли в період Другої світової війни;

4) особи, які в період Другої світової війни перебували у складі армії та флоту як сини, вихованці полків та юнги до досягнення ними повноліття;

6) працівники, які на контрактній основі направлялися на роботу в держави, де велися бойові дії (включаючи Республіку Афганістан у період з 1 грудня 1979 року по грудень 1989 року), і не входили до складу обмеженого контингенту радянських військ;

7) дружини (чоловіки) військовослужбовців, які працювали за наймом у державах, зазначених у пункті 6 цієї статті, в період ведення бойових дій у них і не входили до складу обмеженого контингенту радянських військ;

8) особи, які в період Другої світової війни відбували покарання в місцях позбавлення волі або перебували в засланні і реабілітовані відповідно до чинного законодавства України та колишнього СРСР;

10) особи, які в період Другої світової війни добровільно подавали матеріальну, фінансову чи іншу допомогу військовим частинам, госпіталям, партизанським загонам, підпільним групам, іншим формуванням та окремим військовослужбовцям у їх боротьбі проти німецько-фашистських загарбників за умови незаперечного підтвердження цих фактів;

11) особи, які після 9 вересня 1944 року були переселені на територію України з території інших країн;

12) особи, які під час оборони міста Севастополя з 30 жовтня 1941 року по 4 липня 1942 року проживали на його території.

13) працівники підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у порядку, встановленому законодавством, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у порядку, встановленому законодавством [10].

Зовсім інша ситуація має місце з іншими особами, які не є комбатантами, але беруть участь у збройному конфлікті. У доктрині міжнародного права до таких осіб часто застосовують термін «незаконні комбатанти». Ці особи не є об'єктами захисту ані міжнародного гуманітарного права, ані національного кримінального законодавства, а є винятково суб'єктами кримінальної відповідальності за вчинені ними протиправні дії за нормами національного законодавства. Зокрема мова йде про осіб, які мають неоднозначний статус у міжнародному гуманітарному праві – шпигунів та найманців [8, с. 242-243].

Норми національного законодавства передбачають кримінальну відповідальність за шпигунство. Так, ст. 114 розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» КК України визначає шпигунство як передачу або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх

представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства [11, с. 15].

Найманець, як і шпигун, не є комбатантом. Відповідно до ст. 47 Протоколу I найманець – це будь-яка особа, яка: 1) спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб брати участь у збройному конфлікті; 2) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях; 3) бере участь у воєнних діях, керуючись, головним чином, бажанням одержати особисту вигоду, і якій дійсно було обіцяно стороною або за дорученням сторони, яка перебуває в конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил такої сторони; 4) не є ні громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті; 5) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті; 6) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває в конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил [2].

Українським кримінальним законодавством передбачена відповідальність за такий склад злочину як «найманство» – ст. 447 розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» КК України.

Поняття «найманця» за своїм правовим змістом повністю відповідає сформульованому у ст. 47 Протоколу I.

Що стосується поняття «цивільної особи», то його надано у ст. 50 Протоколу I. Так, відповідно до п. 1 зазначеної статті цивільною особою є будь-яка особа, яка не належить до жодної з категорій осіб, зазначених у ст. 4а, 1, 2, 3 та 6 Третьої конвенції та у ст. 43 цього Протоколу; при цьому у разі сумніву щодо того, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою [2]. Пунктом 2 ст. 50 Протоколу I визначено, що цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами [2].

Різниця між комбатантами та цивільними особами полягає в тому, що перші за своїм характером є і суб'єктами, і об'єктами військових нападів, в той час, як інші не мають права брати участь у військових діях і відповідно не повинні бути об'єктами нападів [1, с. 21].

Важливим є також дослідження питання соціального забезпечення комбатантів. Більшість з них зіштовхуються із несприятливими умовами соціального забезпечення. Наприклад, система медичного обслуговування та пенсійного забезпечення є недостатньо адаптованою до особливостей їхнього становища. Можливість отримання необхідної медичної допомоги та соціальних виплат є обмеженою, що створює труднощі для комбатантів у процесі адаптації до цивільного життя після участі в конфлікті. Забезпечення належного рівня соціального захисту для цієї категорії осіб є важливою складовою справедливого та ефективного законодавчого підходу.

Зараз відбувається повний хаос із правовою визначеністю та чіткістю норм, які регулюють грошове забезпечення військових. Наявний закон, постанова Кабінету міністрів, наказ Міністерства оборони є суперечливими між собою. Тому Міністерство оборони шле листи-роз'яснення... Також

невиправдано обтяжлива система нарахування виплати додаткової винагороди в розмірі 100 тисяч гривень тим, хто виконує бойові завдання на передовій [3].

Іншою ключовою трудностю є процес реінтеграції комбатантів, які повертаються до цивільного життя після військових подій. Недостатня підтримка та відсутність комплексних програм є перешкодою для їхньої успішної адаптації в суспільстві. Важливо враховувати фактори, такі як психологічна реабілітація, навчання та перепідготовка, аби забезпечити їхню вдалу інтеграцію та уникнути соціального виключення.

Однією з ключових стратегій для вирішення проблем правового статусу комбатантів в Україні є поліпшення чіткості та конкретності законодавства. Закони повинні чітко визначати статус та права комбатантів, враховуючи особливості їхньої служби та потреби в захисті після завершення конфлікту. Розробка та удосконалення нормативно-правових актів, спрямованих на гарантування прав і соціального захисту цієї категорії громадян, може сприяти стабілізації їхнього статусу та покращенню умов життя [4, с. 372-375].

Інший важливий напрямок – це розвиток ефективних програм соціального захисту для комбатантів. Це охоплює питання медичного обслуговування, психологічної підтримки, доступу до освіти та забезпечення соціальних пільг. Забезпечення повноцінного медичного забезпечення ветеранів, враховуючи можливі психічні та фізичні наслідки служби, є критичним елементом. Крім того, створення програм професійної перепідготовки та підтримки під час процесу реінтеграції може допомогти комбатантам успішно інтегруватися в цивільне суспільство та забезпечити їхню сталу самостійність.

Підтримка реінтеграції комбатантів в суспільство є важливим етапом у післябойовому періоді, спрямованим на відновлення їхнього соціального статусу та успішну адаптацію до цивільного життя. Для досягнення цієї мети важливо розробляти та впроваджувати комплексні програми, які охоплюють різні аспекти життя комбатантів. Це може включати психологічну підтримку, професійну перепідготовку, а також соціально-економічні заходи, спрямовані на створення умов для їхнього повноцінного включення в суспільство.

Залучення до участі у процесах політики та розробці законодавчих проєктів важливе для забезпечення представлення інтересів комбатантів у прийнятті рішень, що стосуються їхнього майбутнього. Це може бути реалізовано через створення механізмів консультацій з представниками комбатантів, взяття до уваги їхніх думок та досвіду при формуванні та коригуванні законодавства. Посилення взаємодії між урядовими органами, громадськими організаціями та самими комбатантами сприяє створенню більш ефективної політики, яка враховує реальні потреби та виклики, з якими стикаються ці особи.

Спільна робота уряду, громадських організацій та комбатантів може сприяти створенню більш прозорого та справедливого середовища, де їхні права та інтереси враховуються при прийнятті стратегічних рішень. Такий підхід сприяє встановленню довіри між всіма сторонами та сприяє успішній реінтеграції комбатантів у суспільство [5, с. 7-8].

Проаналізувавши правовий статус осіб, щодо яких застосовуються норми міжнародного гуманітарного права, можна встановити, що комбатанти можуть виступати як суб'єктами кримінальної відповідальності за порушення норм гуманітарного права, так і об'єктом захисту, при чому, як міжнародного гуманітарного права, так і національного кримінального законодавства. В той час, як цивільне населення може виступати лише об'єктом захисту, як міжнародного гуманітарного права, так і національного кримінального законодавства, не будучи при цьому спеціальним суб'єктом кримінальної відповідальності.

Отже, статус комбатанта означає, що особа має право брати участь у військових діях, і у разі затримання їх ворогом, користуватися правовим захистом. Комбатант є законною ціллю для воєнних дій, отже він/вона може вбивати інших комбатантів і бути вбитим. Важливим є те, що особа, що носить статус комбатанта, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за участь у воєнних діях, якщо він/вона дотримується законів і звичаїв війни.

Список використаних джерел:

1. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 26–30.

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

3. Бутурлим О. "Вбиваєте бажання служити": екс-прокурор, який воює у ЗСУ, назвав головні проблеми армії // UNIAN.NET URL: <https://www.unian.ua/society/problemi-zsu-voyuuchiy-eksprokuror-sprav-maydanu-perelichiv-osnovni-nedoliki-12571809.html> (13.03.2024).

4. Процун С. С. Щодо визначення поняття «незаконний комбатант». Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 2. С. 372–375.

5. Дембіцький В. Теоретичні витoki дослідження потенційної агресії комбатанта після закінчення воєнних дій. Теоретичні та методологічні проблеми юридичної психології. 2022 № 2. С 7-8.

6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

7. Толочко О. Н. Международное гуманитарное право. Гродно : ГрГУ, 2003. 87 с.

8. Короткий Т. Р. Понятие «незаконные комбатанты». Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Т. 8. С. 242–251.

9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей від 20.12.1991 р., № 2011-ХІІ Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

10. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту від 22.10.1993 р., № 3551-ХІІ Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с.

Науковий керівник:
Волошкевич Геннадій Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького